

Aportacions berguedanes a l'obra del cançoner català: Joan Bartés, àlies *El Comparativa*, cantaire de cançons de Combreny, la Pobra de Lillet i Fígols-les Mines

L'obra del "Cançoner popular"

L'octubre de 1921, el mecenes Rafael Patxot i Jubert (Sant Feliu de Guíxols 1872 - Ginebra, Suïssa 1964) va tenir la idea —suggerida en bona part pel seu amic Rossend Serra i Pagès, folklorista, i sobretot pels mestres de l'Orfeó Català Lluís Millet i Francesc Pujol— de fundar l'anomenada *Obra del Cançoner Popular de Catalunya* (OCPC), amb el propòsit de recollir la música i el text literari de les cançons populars cantades o recitades a totes les terres de llengua catalana.

L'*Obra del Cançoner Popular* es va posar en marxa gràcies a una donació de Concepció Rabell, de la qual era marmessor Rafael Patxot, i es va mantenir activa fins al 1936, quan la Guerra Civil espanyola va interrompre la seva tasca. Del 1922 al 1936 feren seixanta-vuit missions de recerca per part de parelles d'especialistes, un/una músic i un literat, que aplegaren més de 40.000 documents.

S'hi ajuntaren molts altres fons documentals de concursos i altres aportacions, i es publicaren els tres volums d'aquests *Materials*, que, juntament amb les cançons, aportaven unes interessants memòries de recerca, amb textos de cançons, partitures i fotografies. També realitzaren alguns enregistraments fonogràfics en cilindres de cera. El 1991 els materials van ser donats per la família Patxot al monestir de Montserrat i són consultables a la Direcció General de Cultura Popular i Associacionisme Cultural de la Generalitat de Catalunya i a la Biblioteca de Catalunya. El pare Josep Massot, que en va tenir cura fins a la seva mort, va reprendre les publicacions de les memòries i de seleccions de *Materials* fins a completar 21 volums.¹

L'aportació dels berguedans a l'obra del Cançoner

"Abans d'eixir de Barcelona, l'amic [Pere] Bohigas i jo [Higini Anglès], regirem llibres on se'ns parli de les comarques que seran el nostre primer camp d'exploració i escoltem les narracions dels amics qui les han vist almenys des de lluny. Ens iniciem així en l'ambient històric, geogràfic,

Rosa Serra i Rotés,
historiadora i
Presidenta de l'Àmbit
de Recerques del
Berguedà (ARB)

psicològic i terral dels llocs i de les gentes que des d'ara hauran d'ésser com els mateixos de la nostra família durant els dies de la missió [...] els prendrem per amics i germans, dormirem a llur casa i menjarem el pa de la taula llur, siguin quins siguin els cantaires que ixin al nostre pas [...].

La primera missió que van protagonitzar com a missioners mossèn Higini Anglès² i Pàmies (1888-1969), musicòleg, i Pere Bohigas i Balaguer (1901- 2003), filòleg i bibliòfil, que repassarem tot seguit, és la que visita més pobles del Berguedà. En altres missions i altres missioners van recollir cançons en pobles de l'actual comarca, i la crida que es va fer per trobar col·laboradors, de la mà dels concursos amb la finalitat "*d'intensificar l'aplega de materials, adreçat a tots els amadors de la cançó popular de terres de llengua catalana*" fou exitosa. També el recull de materials donats o cedits per ser copiats, i material ja publicat en llibres, periòdics, revistes, etc.

Pel que fa a les altres missions,³ hi ha recull de cançons en les següents:

- La missió 19 va tenir Joan Tomàs i Parés, músic, folklorista i sotsdirector de l'Orfeó Català, com a missioner únic pel fet que es van recol·lectar cançons a la Casa Caritat de Barcelona, va tenir com a especial protagonista Josep Casals Cirera (a) *Hereu Mill*, de Sant Julià de Cerdanyola.⁴
- Mossèn Joan Sala Saladrich, folklorista osonenc, portà a terme la missió 21, entre el 30 d'abril i el 19 de desembre, en què recollí cançons a Sant Jaume de Frontanyà, Falgars, Aranyonet i la Pobla de Lillet.
- Mossèn Sala, en la missió 23, entre el 2 de gener i el 25 de setembre de 1927, va aportar cançons de Castellar de n'Hug, Aranyonet, la Pobla de Lillet i Gavarrós.
- Joan Tomàs i Joan Amades, etnòleg i folklorista, van liderar la missió 48, que fou la segona i darrera missió de l'any 1931. A més de passejar-se pel Baix Llobregat van fer una escapada al Lluçanès.
- Mossèn Sala va incorporar algunes cançons recollides a Berga a la missió 58, que va allargar-se del 15 de juliol del 1932 fins al 30 de setembre de 1933.

Atenció especial mereix La Patum, que havia de formar part del volum del *Diccionari de la dansa*, dedicat als *Entremesos*, però aquest volum no es va publicar mai i fins avui no s'ha pogut localitzar; per a les il·lustracions comptaven amb fotografies de la històrica casa berguedana *Fotografia Electrica J. Huch*.⁵

En força missions hi ha informació sobre cantadors fills de la comarca.⁶ A tall d'exemple:

"El vellet es diu Josep Casals Casadesús i compta actualment 83 anys, nat a la masia coneguda per can Comes de la Pobla de Lillet [...] va residir per espai de quaranta anys al llogaret de Batet, cosa que va fer que se'l conegui arreu pel Cego de Batet. Als deu anys va aprendre de tocar el violí ell sol, sense mestre, per l'espontani sentiment de l'art musical. Més tard, revessos de la sort el varen portar a haver de guanyar-se el pa de cada dia i va recórrer al seu coneixement musical, ja que el seu defecte físic, el qual sofreix de naixement, no el disposava per a defensar-se la vida per mitjà del treball. Va aprendre les cançons en un gran nombre i es va posar a córrer món prodigant-les, i agafà aviat gran fama com a cantador [...].

Per les seves llargues correes, el Cego de Batet anava acompanyat d'un familiar, sovint d'un seu fill. Corria els llocs on s'aplegava molta gent, mercats, fires, aplecs i festes majors; visitava també molt els hostals [...] ell oferia cantar les cançons que li fossin demanades fixant un preu per cançó..."⁷

A Solsona, en el curs de la primera missió, Anglès i Bohigas ja coneixien Agustina Balletbò, "*25 anys, resident a Solsona i filla de Vallan. Aprengué aquesta cançó de sa mare, que és de Pampa*", que l'any anterior els va cantar unes setanta cançons a les quals ara n'afegia

disset mes, i els va presentar la seva germana Maria, que cantava molt bé i que en dictà més de quaranta. De totes dues "...hem de notar que constitueixen el cas més enorme de retentiva cançonística que hem vist fins al present".⁸

Tal com hem esmentat, l'OCPC va convocar dos concursos, l'any 1922 i el 1924. A la convocatòria del 1922 es van presentar 30 reculls, entre els quals el de Josep Conangla i Escudé (L'Ametlla de Merola, Puig-reig, 1896-1971) compositor de sardanes i de músiques variades com la dels *Pastorets*, caramelles i música religiosa per a aquesta colònia.⁹ Amb el títol *Recull de cançons populars. Flaires muntanyencs*, guanyà un accèssit i 50 pessetes; el material comprenia 115 fulls amb 35 cançons "de l'Ametlla de Merola (comarca de Berga), amb la lletra corresponent mecanografiada."¹⁰

A la seu de l'Obra del Cançoner arribava material donat o cedit per ser copiat, material ja publicat en llibres, periòdics, revistes, etc., i alguns instruments. Esmentem la donació que féu Mn. Joan Serra Vilaró (Cardona 1879 - Tarragona 1969) el 1924 de la recopilació de cançons del *Cançoner del Calic*,¹¹ recollides a Bagà i publicades el 1913 al *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*.¹² El mossèn va fer molta feina a Bagà; hi arribà per segona vegada el febrer de 1908 comissionat per l'Institut d'Estudis Catalans per ordenar i estudiar els fons de l'arxiu que ell mateix havia donat a conèixer en la seva primera estada el 1904, aleshores com a vicari. La tasca a l'arxiu fou la base de l'obra monumental *Baronies de Pinós i Mataplana*.¹³

Josep M. Vilarmau i Cabanes (Sta. Maria de Merlès 1900-1947)¹⁴ va hostatjar els missioners de la 48 a casa seva, ca l'Escrigués de Merlès, i els portava en cotxe d'una masia a l'altra i pels pobles del Lluçanès. Amb estretes relacions amb ambients literaris i culturals de Barcelona, Vilarmau començà a interessar-se pel folklore als anys vint de la mà d'Anton Busquets i Rossend Serra i Pagès. Va entregar a l'OCPC una cinquantena de cançons, un material que ell anava recopilant i que als anys quaranta va prendre forma sota el títol *Folklore del Lluçanès*; el 1997 el Grup de Recerca Folklòrica d'Osona i l'Ajuntament de Prats de Lluçanès el van editar amb motiu del cinquantenari de la seva mort.

Un altre gran col·laborador fou Salvador Vilarrasa i Vall (La Pobla de Lillet 1870 - Ripoll, 1943) estudiós de la vida dels pastors i de la vida a pagès, articulista a les revistes *Catllar* i *Scriptorium* de Ripoll, amic i col·laborador de Tomàs Raguer en la creació del Museu Etnogràfic de Ripoll, i folklorista destacat del Ripollès amb Raguer, Josep Maideu, Manuel Cavalleria, i Rossend Serra i Pagès.¹⁵

Mossèn Jaume Sarri Muntada (Solsona 1899-1973) que el 1923 era vicari de Sant Esteve de Sisquer, una parròquia del terme de Guixers, a la Vall de Lord, tramet mitjançant Mn. Eudald Serra i Buixó, quatre cançons de Sisquer, que probablement cantava Bonaventura Carrera Simon (l'Espà, Saldes 1852-Sisquer 1926), coneguda com *la Rossa de Bulner*.¹⁶ Nascuda a cal Calet o Quelet de Bonner (Gósol, Berguedà) era filla d'Andreu Carrera i de M. Anna Simon i va aprendre les cançons del seu pare, que cantava bé, i que les sabia perquè era amic del cantaire Josep Elies i Batlle (1794-1870), el «Zot de Gósol», cantautor i creador de moltes cançons a qui tothom referenciava com el més gran de tots.¹⁷

El 1926 arriben a la seu de l'Obra del Cançoner exemplars de periòdic *La Pobla de Lillet* que contenen articles i treballs d'interès, així com textos, músiques, dibuixos de danses

antigues o descripcions de danses de la localitat. El 1927 Baltasar Samper dona 27 cançons recollides el 1923 a la Pobla de Lillet, Figols i Castellar de n'Hug.

Només es té constància de la utilització del fonògraf amb cilindres de cera en dotze de les seixanta-cinc missions que es van fer fins l'any 1936; la missió del Solsonès i el Berguedà n'és una. Malauradament només s'ha pogut recuperar una tercera part de la totalitat dels cilindres, i només s'ha pogut recuperar el so d'una desena de minuts. A la Memòria de la primera missió, Bohigas escriu:

"L'endemà havíem de tornar-hi per fonografiar la seva veu. Teníem molt interès en fer-ho per tal de poder donar idea del color del seu cant. Malauradament ens fou impossible, perquè trobàrem els cilindres avariats; i en veritat que ho sentirem, més que per nosaltres, pel mateix Mossèn Elies, al qual li feia molta il·lusió sentir-se la veu."¹⁸

Aquest aparell, inventat per Edison l'any 1877, permetia l'enregistrament i la reproducció del so. Josep Barberà, expert en el funcionament del fonògraf, acompanyà Anglès i Bohigas els primers dies de la seva estada a Solsona per aprendre a fer funcionar l'aparell. La direcció de l'Obra del Cançoner va facilitar una càmera fotogràfica als missioners amb la finalitat d'aportar documentació gràfica complementària a les missions. De les prop de quatre mil imatges, la majoria són retrats dels cantadors i sonadors d'instruments, n'hi ha poques de la missió berguedana, només les d'una resident a les Germanetes dels Pobres de Berga, i la de dues dones de Castellar de n'Hug, una d'elles Cecília Clotet de 74 anys.

La missió per terres solsonines i berguedanes

"El bastó de missioner a la mà, la motxilla d'excursió [...] a l'esquena, acompanyats alhora d'un feixuc fonògraf i una petita màquina fotogràfica, sortim de Barcelona radiant d'entusiasme sant i coratgia patriòtica, el dia 10 de juliol [de 1922]..."¹⁹

En els primers paràgrafs de la Memòria de 1922 –Anglès signa la Memòria solsonina i Bohigas la berguedana– expliquen que van escollir el Solsonès i l'Alt Berguedà perquè, malgrat *"que aquelles terres eren de les més feréstegues i de les més dures de seguir comparades amb tantes altres de la terra nostra"*, feia uns anys que van trobar a Barcelona dues dones velles, filles de Pont de Rabentí –el nom amb què es coneix l'actual poble de Cercs–, una de les quals

"ens havia dictades, ella sola, més de quaranta melodies. Ella no sabia ja gaire les lletres corresponents, però les tonades les repetia amb una fixesa i distinció admirables (...) Ella les tenia totes sabudes de molt jove i ensenyades sempre pel seu pare o per paquetaires i altres gents de terres solsonines i bergadanes."

Confien que la feina que farien al Berguedà seria molt profitosa perquè, arribats a Solsona, dos rectors els van dir *"que allí es cantava molt menys que a Berga"* i que *"Demés, Mossèn Anglès havia conegut una dona de Pont de Rabentí (Berga) que li havia cantat 150 cançons. Aquestes indicacions augmentaren el nostre interès."*

També es refiaven d'un treball d'exploració que havien fet entre finals d'agost i primers d'octubre de 1921 amb Josep M. Batista i Roca (Barcelona 1895-1978), que des de 1914 membre de la secció de folklore del Centre Excursionista de Catalunya, i Ventura Gassol i Rovira (la Selva del Camp 1893 - Tarragona 1980), que els va portar fins al Pallars Sobirà, travessant el Solsonès.

S'havia acordat que els col·lectors havien de redactar un diari de camp per deixar constància dels fets d'especial rellevància durant la recerca, com costums, tradicions, creences i en

definitiva de les maneres de viure i pensar de la gent de classes socials ben diverses. I això és el que van fer Anglès i Bohigas. Al segon fascicle del volum I dels *Materials de l'Obra del Cançoner* (Barcelona 1928)²⁰ trobem una extensa Memòria de la missió de recerca de mossèn Higiní Anglès i Pere Bohigas, que van fer en dues tongades, del 10 juliol al 7 d'agost, i del 20 de setembre al 4 d'octubre de 1922.

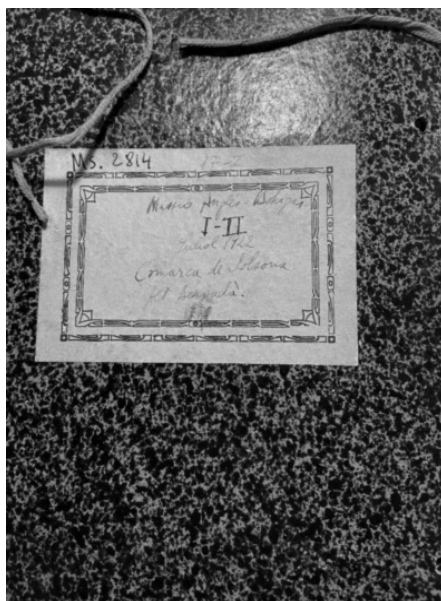
Els diaris de camp d'aquesta primera missió es conserven a la Biblioteca de Catalunya²¹ per voluntat de Pere Bohigas [Fons Pere Bohigas (BC)], recollits sota el títol *Materials de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya de les comarques de Solsona i Alt Berguedà*. Són dues carpetes que contenen dos manuscrits:

- [Ms. 2814]: 1. Còpies de les cançons aplegades a la missió Higiní Anglès-Pere Bohigas, juliol de 1922 (ms. 2814/1) - 2. Notes i materials de treball per a l'elaboració de la memòria, setembre de 1922 (ms. 2814/2)
- [Ms. 2815]: 1. Còpies de les cançons aplegades a la missió Higiní Anglès-Pere Bohigas de l'Alt Berguedà, setembre de 1922 (ms. 2815/1) - 2. Esborranys d'articles, bibliografia sobre poesia i cançó popular i altre material de treball, setembre de 1923 (ms. 2815/2)

Tot i que la *Memòria* publicada el 1928 és molt fidel a les notes manuscrites conservades a la Biblioteca de Catalunya, en aquestes hi ha alguna informació complementària de prou interès com per exemple:

"A tots els que cantaven els pagàvem el cafè i la copa, amen del tabac que repartíem profusament durant tota l'expedició. Perquè dongueu compte de l'importància de la recerca d'aquella nit os llegiré la llista de subjectes que cantaren: Josep Francàs, Francesc Francàs (aquests dos no són parents), Josep Canudas, 60 anys, Ramon Casas, 14 anys, Josep Vilarasa, uns 30 anys, Salvador Nila, 25 anys, Joan Barnola, uns 40 anys, Per acabar en aquesta sessió portàvem recollides a la Poble de Lillet 51 lletres, i de melodies algunes mes; entre elles hi figurava una variant de contrapàs".

Higiní Anglès i Pere Bohigas van aplegar, en aquesta primera missió, 1.083 cançons cantades al Solsonès i al Berguedà en dues tongades esmentades. Al cap de pocs dies de començar-la, en arribar als pobles, sentien que la gent els identificava: *Són els de les cançons!*

Carpeta amb els *Materials de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya de les comarques de Solsona i Alt Berguedà*. [Ms. 2814]. Biblioteca de Catalunya

mossèn Gudiol, en la seva tasca d'investigació arquitectònica, arqueològica i artística.

Mn. Ribera els va presentar Mn. Jaume Freixa, fill de Bagà i mestre de cant de la parroquial de Berga, fundador el 1914 de l'Orfeó Berguedà, que dirigí fins al 1934. Freixa havia col·laborat amb Serra i Vilaró en el treball del *Cançoner del Calic* i els proporcionà melodies que ell havia col·leccionat, cantades el seu pare que era tenedor d'ofici i cantaire excel·lent. Mn. Freixa les cantava i Mn. Anglès les transcrivia.

Els missioners fan magnífiques descripcions, de paisatges i de persones. Anotem algunes que fan referència a aquests rectors i capellans del bisbat més nou i més petit de Catalunya, que compartia amb el de Vic la transformació singular de la industrialització de les seves valls fluvials a partir del sistema de colònia industrial mentre que, a les extenses zones rurals ermes de carreteres i on hi havia la majoria de les 152 parròquies, el temps semblava aturat.

"Passem boscos i més boscos; no podem córrer si no ens esberllàrem. La fosca ens hi atrapa, i no portem llum!.... Pasem per la rectoria de Sant Feliu de Lluellles. Tot picant a la porta, arriba un homenet vell, l'escopeta al coll amb peces de caça penjades damunt la brusa negra. Amb veu aspra i de malcarat: - Soc el Rector!- ens diu; i tirant-se avall la brusa, que amb la fosca sembla groguenca; resulta que és una sotana. Malgrat tot, s'entendreu una mica i ve a donar-nos guiatge."²³

Quan arribaven a un poble el primer que feien era anar a veure el senyor rector. A l'Espà no l'hi van trobar i la majordona, esquerpa de mena, des de la finestra de la rectoria els va deixar clar que no els obria la porta i ni tan sols els donaria un got d'aigua.

"Arribem a Aspar negra nit; a les palpentes, trobem la rectoria, ab l'esperança de ben dormir, tustem aquella porta, i una minyona, majordoma malcarada, ix en finestra i ens llença d'aquella casa; esmaperduts, som aollits després a un petit hostatge de la vila. La caminada de Sant Llorenç fins ací ha estat tan aspra – sis hores llargues- que ni esma ens queda per desinfectar la cambra, on dormirem d'un son fins a hora matinada.

En sent al matí següent, vaig per dir missa i per dissort del bon senyor Rector és fora; el gos de la rectoria m'emprén, la majordoma des de la finestra es nega a obrir-me l'església. Per desistir-me del gos, em calgué fer servir el meu bastó."²⁴

El rector de Tuixent (Bisbat de la Seu d'Urgell), mossèn Francisco Barba Delamoga, fill de Salardú, "*carlí antic i ara integrista a desdir*", sense cap mania els tancà la porta, recriminant a mossèn Anglès, que portava ben visible la sotana, que un capellà es dediqués a aquesta feina en lloc de predicar "*coses santes*"!²⁵

A Canalda (Odèn, Solsonès) van trobar un rector treballador:

"Extenuats com estem, preguntem al fosser que cava una fossa si vol dir-nos la rectoria. – A qui busqueu? – Cerquem el senyor Rector. – Oh, és fora! – Tan se val, seurem i beurem aigua; dieu-nos la rectoria. – El senyor Rector, soc joc – deia desfent-se un sac que portava i que acabava de semblar una sotana. Així, aollits, arribàrem a la rectoria, i venia aigua i si volíem, fins vi fresc que ell tenia sempre en el bot, dins un sepulcre medieval dels que soscavava. Aquell sopar i aquell riure, amb les bromes del senyor Rector, un dels homes més alegres que hem conegut a muntanya, i aquell llit i aquelles tovalloles i aquell oli, reconfortaven nostre esperit las per tants dies de fadiga."²⁶

Al Berguedà, *els de les cançons*, hi troben rectors més amigables i disposats a col·laborar. A la Pobra de Lillet el seu puntal és mossèn Àngel Vilella, i a Castellar de n'Hug, Mn. Josep Camps. De Vilella escriuen:

"Gran propietari, fill d'una rica casa de pagès, exercia un benifet eclesiàstic en la parròquia de La Pobra. En el seu tracte resplendia una distingida gravetat, que caracteritzava la seva conversa agradable i inexhaurible. Mossèn Vilella se'ns oferí del tot i per tot, però abans volgué que visitéssim la seva llibreria, on ha aplegat una important col·lecció d'obres clàssiques de Dret Català i de Dret Roma. Aquestes aficions

l'han convertit en advocat de tota la comarca. El sòlid prestigi de Mossèn Vilella, fou causa de que arreu se'ns obríssim les portes i que ningú dubtes de la serietat de la mostra tasca. Demes, en aquest país havia fet algunes recerques el senyor Vilarrassa de Ripoll i no els era nou veure gent que recollia cançons".²⁷

Mn. Josep Camps –*"que havia ocupat càrrecs importants en la capital de la diòcesi però que per la seva sort malastruga avui ha de viure com desterrat dalt d'una muntanya"* – ja els esperava, tot a punt per fer la feina; dies abans havia preparat el terreny: els aconsella que hi arribessin diumenge, *"per tal de trobar el poble més desocupat"* i ell, des de la trona, ja els havia avisat de *"l'obligació moral que tenia de cantar-nos les cançons que sabés"*.²⁸

"Un dels millors subjectes i el més graciós i pintoresc de La Pobla, Mossèn Francesc Elies, clergue de cabells blancs, de posats pagesívols i simpàtics, i d'un bon humor que no es veu en gaires persones" fou un extraordinari col·laborador perquè un cop trobat el dia –*"tenia la dèria d'anar a caçar i no estava pas decidit a deixar-ho córrer"*– va resultar que en sabia un pilot de cançons, 89!. Moltes les havia après de jove a casa seva, fent de teixidor, de sonador de bandúrria –que va haver de vendre per set pessetes en una crisi de butxaca– abans d'ordenar-se, també en sabia d'"americanes" que no interessaven als missioners, *"un gènere que havia conreat bastant quan estudiava al Seminari"*.

A més de cançons americanes, en sabia d'enamorats que cantava posant *"els ulls en blanc, les mans apretant el porró –com si fos la malvenuda bandúrria– contra el cor; de tot el seu cos s'apoderava un defici, que acabava en un esllanguiment veritablement grotesc"*. Però cantava bé i cantava coses interessants.²⁹ Tant s'hi va posar Mn. Elies que *"la nit del dia que havien quedat no pogué dormir: les cançons li bullien en el cervell i havia d'aixecar-se del llit per tal d'apuntar-ne el primer vers."* A l'hivern especialment, confirmat per la majordoma, després d'enllitar-se a les set del vespre, *"en canta per espai d'un parell d'hores"*.³⁰

Els missioners eren a Gisclareny el dia de la festa major, on van fer pobra collita i a mitja tarda entraren a la rectoria per acomiadar-se del rector: *"A la sala gran de la rectoria hi havia sis o set rectors, que aprofitaven aquell dia d'expansió i d'alleujament de la vida solitària que fan a les rectories"*. Deurien aprofitar les festes majors per trobar-se, fer-se companyia i per comentar com anava el món, el seu petit món, i el més gran que rodava esverat al seu entorn.

L'any 1913 el diari integrista *El Siglo Futuro* publicava una carta que havien fet arribar al president del Consell de Ministres una colla de capellans dels bisbats de Solsona i d'Urgell, rectors d'aquest extens tros de país que va de Vallcebre a Gisclareny i de Maçaners a Gósol. Estaven alarmats i queixosos davant el rumor que anunciava la imminent supressió de l'ensenyament de la religió a les escoles. Signaven la carta 10 capellans responsables de 9 parròquies i de 9 escoles:

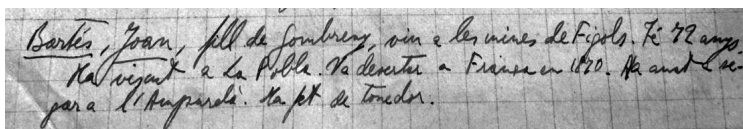
"Manuel Molgosa, párroco de Aspa; José Canudas, párroco de Massanes; Ramón Moretó y Plana, cura párroco de Saldes; Juan Adám, ecónomo de Gisclareny; José Casadesús, teniente de Freixens; Clemente Soler, presbítero teniente de Villacireras; José Badia, presbítero coadjutor de Gisclareny; Fermín Vila, presbítero coadjutor de Vallcebre; Antonio Font, presbítero coadjutor de Gosol; Juan Prat, párroco coadjutor de Gosol".³¹

Joan Bartés i Rovira, (a) "el Comparativa"

Mossèn Higini Anglès i Pere Bohigas van decidir conèixer Joan Bartés (a) *el Comparativa*, veí de Figols-les Mines, fent una parada a l'estació de tren quan van iniciar el viatge cap a la Pobla de Lillet. Vivia en una casa prop de l'estació i va ser fàcil trobar-lo; estava vagarós perquè feia tres mesos que els miners de Carbones de Berga, SA estaven en vaga i no tenia feina; podia estar pels missioners.

Com que Mn. Freixa els havia dit que Bartés cantava un contrapàs llarg "que no valia res" van voler avaluar si valia la pena concertar una visita més llarga amb el personatge. Li van proposar que, a peu dret i darrera l'edifici de l'estació del tren, els cantés el contrapàs i, "Tinguérem una immensa sorpresa en descobrir la riquesa de ritme i el color d'aquesta obra, una de les millors del nostre folklore musical." I no van retenir-se a l'hora d'escriure que estaven contents de no haver fet cas a l'opinió de Mn. Freixa, tot i que aquest era músic, perquè haurien perdut

"el més important document musical que fou recollit en lla present missió [...] Si aquell home recordava tan bé el contrapàs, després de molt de temps de o ballar-lo, no podia ser que no recordés també cançons. N'hi férem cantar una qualsevol, i ens sortí amb una versió del Rei mariner completament desconeguda".

De la carpeta amb els Materials de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya de les comarques de Solsona i Alt Berguedà. [Ms. 2814]. Biblioteca de Catalunya

Els va faltar temps per acordar una visita de baixada de Castellar de n'Hug i van encarregar al rector i al mestre de les mines que esbrinessin si hi havia cap més miner cantaire. Agafaren el tren cap a la Pobla –portaven anotat el nom d'un amic de Bartés que vivia en aquest poble i que també sabia cançons–; estaven entusiasmats! La *Memòria* mostra clarament que Bartés va interessar als missioners, tant pel munt de cançons que sabia, com per la seva singular personalitat, que van saber destacar en el seu text.

El 19 de setembre de 1922 van sortir de la Pobla de Lillet per anar a Figols, on els esperava Bartés, tot frisat perquè només els veié baixar del tren "vingué tot seguit al nostre encontre i ens emmenà a casa seva, on ens presentar sa muller, dona d'un bell parlar camperol".

Extret de *Llibreta de Recordances* (1887-1926), de Joan Bartés i Rovira

Joan Bartés i Rovira va néixer el 5 de desembre de 1849 a ca l'Agneta de Gombreny i va morir a cal Bartés de la Consolació (Cercs), anomenat aleshores Figols-les Mines, el 3 de març de 1928, als 79 anys. Quan es van conèixer amb els missioners de les cançons i els va convidar a casa seva, tenia 73 anys. Cal Bartés era a tocar del santuari de la Consolació i del pont de la Senyora, sobre el torrent de Sant Corneli. Pere Bohigas escriu sobre la fe i la pràctica religiosa del nostre protagonista:

"La casa era summament modesta, però ben endreçada, El seu amo s'hi havia arreglat en un racó una taula per escriure, amb uns prestatges on tenia un enorme feix de fulles i llibrets piadosos. El seu amor a l'apostolat li havia fer reunir aquest fons, que distribuïa entre els seus treballadors i els seus clients. En tota la seva correspondència comercial incloïa – segons ens digué—una fulla de pietat molts vegades 'Rayos de sol', per tal de fer tornar a lla dreta via els equivocats.

A nosaltres ens obsequià amb una fulla impresa a les seves despeses: una sentència de l'emperador Tiberi contra Pons Pilat, per no haver-se oposat a la mort de Jesús. En Bartés havia vist una fulla semblant en un lloc on havia anat, i li sembla una demostració tant contundent de l'Evangeli, que no vacil·la en fer-ne pel seu compte una tirada de mil exemplars. Volia fer-ho passar per la censura eclesiàstica, però l'impressor li digué que no calien les llicències a una obra de propaganda tan bona de per si." ³²

Feia poc que s'havia casat per segona vegada, amb Antònia Calderé i Llimós, de 63 anys, vídua d'un amic de Bartés que era carboner de Gombreny i mare d'onze fills. Bartés feia molt poc que havia enviadat de la primera muller, Dolores Saus i Bagués, amb qui s'havia casat feia 46 anys i amb qui va tenir catorze fills, dels quals només quedaven vius l'Isidre, casat amb Dolores Selga, "*que és més bona que un tros de pa*"; la Maria, casada amb Josep Sala, el mosso del forn de pa que la família tenia obert a la Pobla, i dues filles monges, una missionera franciscana de Maria i l'altra carmelita. La sort no acompanyà el nou matrimoni i Antònia va morir a primers de desembre del 1922.

Els missioners i Bartés van quedar amics. Bohigas explica que Bartés estava entusiasmat de poder col·laborar amb la tasca i que "*Quedàrem tan amics que l'home ha respost atentament a les lletres que li havem enviat i quan es va morir la seva muller es considerà obligat a fer-nos-ho saber.*"

Bartés era molt treballador i no li feia por canviar de feina i buscar-ne, si calia, lluny de casa; ho havien fet els avis paterns i materns, i també els seus pares i tots els parents. Ell ho va fer des de ben jove i fou home de molts oficis; acostumat de ben petit a fer llenya i a ajudar a les feines de la terra i del bestiar, el 1865, amb 16 anys, va a tondre ovelles a l'Empordà, a la Vall de Ribes i al Berguedà, i quan era temporada de segar i de batre agafava el camí cap al Vallès.

Per evitar ser enviat a Cuba quan fou quintat, es refugia a França. Des del juliol de 1870 i fins que torna, l'abril de 1872, fa mil i un oficis en l'extens territori que va de Montlluís fins a Perpinyà, amb companys desertors de Gombreny, sol, i amb colles de treballadors temporals recorre aquest tros de país, on no té cap problema per trobar feina, per fer tractes, per entendre's amb la gent, copiar i aprendre moltes cançons i, un cop passat el primer ensurt que li feia témer: li havien dit, i n'estava convençut, que els francesos eren corruptes i immorals, i per no contagiar-se va passar primer pel santuari de Montgrony per fer-hi una novena!

Instal·lat a la Pobla, i casat, combina la feina de pagès amb la de traginer; amb dos

matxos traginava per la comarca fins al Bages, Osona, el Ripollès i la Cerdanya, i el 1879, a proposta de Manuel Cosp, un pobletà que havia vist món posa en marxa una cooperativa –que no fou una cooperativa, sinó un negoci de les dues famílies– que li dona el sobrenom de *Comparativa*. Al capdavant de l'establiment hi va posar la seva dona, la Dolores, que també s'encarregà de pastar el pa, i ell, fent el tragí, entrava en contacte amb marxants i moliners per aconseguir blat i farina i tota mena de productes:

“tots treballant molt i no gastant gaire, pues érem onze de gasto i trèiem a dinar i sopar mig porró de vi a la taula, això al principi que més tard ja no el vàrem pas estalviar, però luego vàrem vendre n bot de vi cada dia, veníem també arròs, fideus, bacallà, blat escairat i sense escairar, farina pa, oli, petroli, sabó, i tot lo poble cridava la companyia tant rica, els demés taverners malícia...”³³

La falsa cooperativa va durar poc, sort del tragí! Portava cotons i teles per als fabricants de la Pobra i Ripoll; portava oli i vi a la Cerdanya des del Pla de Bages, bolets cap a Ripoll quan hi arribà *lo carril*, i amb el seu germà Ramon, que feia de sabater a Perpinyà, compraven i venien sabates fins que aquest acabà instal·lant-se a Barcelona. Va superar el còlera el 1885 i va emprendre el negoci de les llonganisses; embotia, assecava i les venia a Barcelona. Molts negocis, petits guanys, suficients però per poder comprar, el 1887, la casa de la Pobra, cal Manescal, a la plaça del Fort. I ampliar-la en diferents tongades, el 1890, 1895 i el 1914.

Sempre inquiet i buscant negocis “amb l'ajuda de Déu nostro Senyor”, el 1908 va trobar una nova oportunitat a l'ombra del puixant negoci de la mineria berguedana, més concretament a Fígols-les Mines, que fou on el van conèixer i tractar els missioners, i on Pere Bohigas va convertir-lo en un dels destacats protagonistes de la seva crònica en terres berguedanes, i en va destacar, entre moltes altres facetes, la de memorialista, autor d'una *Llibreta de Recordances*, escrita entre 1887 i 1926.

“Llibreta de Recordances (1887-1926)”, de Joan Bartés i Rovira

La *Llibreta de Bartés* és una font primària excepcional i hem tingut la sort de poder consultar-ne la transcripció que va fer l'any 2020 el director i autor teatral Guillem-Jordi Graells amb la col·laboració de Lluís Mangot. El treball, picat a màquina, fou maquetat per Rosed Mangot i Casanovas i imprès a la Impremta Boixader de la Pobra de Lillet. Al títol original, *Llibreta de Recordances (1887-1926)* –aquest any 1926, malalt de feridura, va deixar de fer-hi anotacions–, que va quedar com a subtítol, s'hi va afegir un títol, *L'Avi Bartés*,³⁴ i el document fou regalat als membres de l'extensa família Bartés.³⁵

Bartés la va deixar fullejar als missioners i Bohigas s'esplaia en la descripció:

“D'entre els seus papers tragué un llibre manuscrit vertaderament preciós. Era escrit d'ell mateix explicava la seva vida i tot el que aprengué anant pel món. En aquestes memories consignaven també els principals esdeveniments ocorreguts a la família [...]

L'examen, encara que superficial del llibre manuscrit, ens produí molt de goig. Era escrit amb una senzillesa corpenedora, i en les seves pàgines traspuava tota l'emoció d'una vida senzilla, però no exempta de problemes espirituals. El llenguatge és el bell catalanesc, amb els dialectalisme propis de l'Alt Llobregat. Comença el llibre parlant dels avis i dels pares d'En Bartés, després parla d'ell mateix i de la seva vida, les peripècies que passà, els oficis que exercí i les diversions d'ell i dels seus companys. Tot això està enriquit per les notícies que dona del que passava entorn d'ells. L'explicació de la seva deserció per no anar al servir al rei, és senzillament deliciosa. Havia sentit parlar de la corrupció i de la immoralitat de França, i per això anava amb aprensió a aquell país; les vacil·lacions que aleshores sentia, les relata minuciosament Ja

entrat a França, parla de la vida que feien els catalans que s'hi trobaven, i, entre altres coses, ens diu les cançons que aprengué.

[...] En Bartés guarda el manuscrit curiosament. Perquè no es perdi, l'ha deixat en testament al seu hereu, amb l'obligació de que es transmeti d'hereu a hereu i de deixar-lo a les seves filles monges si el volen llegir-lo.”³⁶

Pere Bohigas escriu que la *Llibreta* s'acompanya de fulls que li han interessat, correspondència que ha volgut conservar, les cançons que més li han agradat i, finalment, un recull de remeis populars –de gran interès folklòric– d'aplicació en les més variades circumstàncies; n'hi ha per a malalties comunes i altres només per a dones, com per ben parir, tenir llet, evitar defectes als infants que han de néixer..., però en la *Llibreta de Recordances* transcrita el 2020 no figuren els remeis ni tampoc els comptes dels diferents negocis que va emprendre Joan Bartés.

Des de les primeres planes l'autor del relat mostra el seu interès per deixar constància que tots els seus avantpassats sabien llegir i escriure, i que gràcies a la història familiar i al constant contacte amb els parents, però també a la seva recerca documental –va consultar els llibres sacramentals de la parròquia de Gombreny per reconstruir la genealogia familiar, la dels Bartés, però també la materna, els Rovira de Riugrèixer de Bagà, i la de la seva àvia paterna, els Serralta de Castellar de n'Hug–, havia pogut refer la història de la seva família –que comença el 1712 amb el rebesavi Pere Bartés i Corominas, mestre de cases i dallador, hereu de cal Dumanjó del Cortal de Gombreny– i la seva pròpia.

De l'extensa i intensa vida de Joan Bartés, els missioners en van fer una magnífica síntesi:

“En Bartés, econòmicament, està ben arreglat; compra al Comte de Fígols residus de carbó de les escorrialles de les mines, i amb això fa el seu negoci. Té quasi sempre sis o set treballadors empleats en la seva explotació, els quals manté casa seva, i els entreté durant la vetlla ensenyant-los de lletra i instruint-los. Ha fet 72 anys, però està ben conservat i la seva memòria és bona. És fill de Gombreny. De jove havia anat a segar a l'Empordà i havia fet altres oficis, com tenedor i traginer. Darrerament fa – com hem dit – tractant de carbó. Exteriorment, el seu aspecte és fred; té una veu minça i sembla, de primer antuvi, quelcom tímid; però ben aviat hom veu que aquestes apariències encobreixen un home vertaderament cordial”.³⁷

Bartés i les mines de Fígols

Bartés s'instal·la a Fígols-les Mines entorn el 1908. Durant força anys va viure en una casa que no era més que una barraca, així la qualifica a la seva *Llibreta*. La va construir sota una bauma, amb el permís del comte de Fígols, José Enrique de Olano y Loyzaga,³⁸ “que sempre nos ha apreciat molt a tots”, i amb ell va acordar que podria aprofitar les escorrialles del carbó que baixaven pel desguàs del rentador de carbó, situat al nivell on el 1923 es va començar a obrir la mina Nova o Consolació.

Al rentador de carbó es destriava el carbó de la resta de materials estèrils amb què sortia barrejat de les mines, en aquests anys de la mina Sant Romà, Esteve i Sant Josep. En sortia net d'impureses i classificat per mides. El 1926 el rentador de carbó d'on sortia havia envellit i funcionava amb deficiència; l'enginyer Francisco Fontanals en el seu informe destacava que les pèrdues eren del 20%, la qual cosa explica que, un tros més avall, Bartés pogués construir unes quatre basses de decantació petites on acumular aquestes escorrialles i fer-ne una segona *rentada*, recuperar el carbó, res més que menuts de poc més de 8 mm de diàmetre que tenia usos domèstics i era el més mal pagat.

La feina de recuperar aquest carbó la feien entre vuit i deu dones; ensacat, era carregat en quatre matxos que el portaven a l'estació del tren on el personal de Carbones de Berga SA (CBSA) emetia una factura. Es tractava d'escorrialles, perquè el carbó recollit els primers quinze dies de juliol de 1922, fou de 12,5 kg, que CBSA va pagar al preu de 0,25 pessetes el quilo. Els homes llogats, entre vuit i deu, com a mossos dormien i feien vida a la barraca; les dones anaven a dormir a casa seva. Els pagava a 30 cèntims l'hora i el gasto a tots, homes i dones.³⁹

Un negoci que rendia poc, però Bartés hi va treballar directament fins al 1919: *"fa tres anys que jo no treballo i només cuido de fer treballar, escriure i facturar vagons i altres mercaderies, i els vuit anys anteriors jo cuinava i quan me vagava treballa"*.⁴⁰ El novembre de 1920 es van fer obres a la carretera que van afectar les basses i la barraca; Bartés, amb l'autorització del comte de Figols, va fer unes noves basses i una nova casa *"feta a la vista de les basses i a cent metres de l'església de la Consolació, que està molt més bé que la que teníem a baix"*. El comte també els va deixar cobrar la indemnització que va estipular la Diputació de Barcelona per compensar les obres de la carretera.⁴¹

Mossèn Anglès i Pere Bohigas visitaren, acompanyats pel rector de les mines, la colònia minera de Sant Corneli per entrevistar un miner que també sabia cançons. L'itinerari el descriuen així en les notes manuscrites conservades a la Biblioteca de Catalunya:

"Per uns camins ben arreglats, amb jardins i arbres de passeig que contrasten amb l'aspror i nul·litat d'aquell paisatge, anaren pujant dalt de la muntanya on són les mines, en el cim de les quals hi ha una gran colònia pels obrers de les mateixes. La muntanya està solcada per funiculars que transporten el carbó que ens feien oblidar per un moment que el verdader país on ens trobaven. Aquell dia tot estava parat. Algunes wagonetes des de feia mesos contenien encara el carbó que ningú es cuidava de transportar-lo a causa de la vaga.

Arribant a dalt de la muntanya ens sorprengué bellament la visió de nombrosos horts amb sengles barraquetes que recordaven quelcom alguns indrets de Montjuïc, i en el cim oferien l'aspecte d'una acrópolis els grans edificis de pedra, amb un aspecte de caserna on residien els miners. Comunicaven uns edificis amb altres per mitjà de ponts i per carrers que voltaven la muntanya i eren ornats amb acàcies i plantes de ciutat. L'aspecte no era desagradable."

A la *Memòria*, que no reproduïx el text que acabem de transcriure, es va publicar el següent paràgraf:

"La colònia minera ofereix un aspecte ben diferent del de la comarca que l'envolta: camins ornats amb arbres i flors, ciutadans i grans edificis amb habitacions pels obrers, d'arquitectura semblant a les casernes.. Ens venia de nou trepitjar una terra tan llisa i trobar camins tan ben aplanats. El miner ens féu entrar a casa seva, un pis de parets blanquíssimes i ben airejat, d'una netedat rara en aquells pobles de muntanya. Era un bon home empordanès (de Castellfolit de la Roca), d'uns 50 anys, el qual, en cançons, anava a l'antiga..."

Paraules de sorpresa per part de Pere Bohigas, compartides per Higini Anglès, i amb bona part dels excursionistes, enginyers i visitants que s'acostaven al complex miner de Figols-les Mines, convidats per Olano o ben rebuts per l'empresa que, per instruccions del seu propietari, els oferia un tracte exquisit. Avui en diríem acció promocional i evidentment es tracta d'una estratègia de màrqueting industrial exitosa.⁴²

Vaga dels miners de Figols del 1922⁴³

Les vagues i els conflictes que trasbalsaren Barcelona des del 1902 fins al 1923 van

despertar totes les alarmes entre els industrials que tenien les empreses a l'alt Llobregat. I tot i que feia anys que extremaven la vigilància i el control a les seves colònies tèxtils i molt especialment a la mines de Fígols, les vagues i les reivindicacions esdevenien freqüents. En aquests anys, més que mai, la llarga distància que separava les fàbriques de riu i les mines de Barcelona devia considerar-se com un gran valor.

Olano tenia clar que no es podia baixar la guàrdia, perquè totes les conques mineres espanyoles vivien convulsionades i en totes el sindicalisme hi era present. El 1910 es va fundar a Astúries el Sindicato de los Obreros Mineros de Asturias (SOMA), el primer de la mineria espanyola, amb una organització tan eficaç que li va permetre fer front a les empreses més poderoses de la conca minera i que el van portar a un fort i sostingut creixement en el nombre d'afiliats: 10.000 el 1912 i 28.883 el 1919.

Els empresaris confiaven en les bones practiques del paternalisme i també en el Sometent de llarga tradició, però no n'hi havia prou. El consell d'administració de CBSA defensava, en la seva memòria de 1916, que la davallada de la producció era deguda a les «*dificultades por el ambiente social reinante*». Els rendiments mitjans havien estat de 600/700 kg/jornal cada 8 hores, però el 1920 el rendiment es van reduir a la meitat, 375 kg/jornal de 8 hores. Per pal·liar aquesta important davallada, l'empresa optà per fer canvis notables en l'equip directiu, i va incorporar l'enginyer Enrique Ruppman, format a l'Escola de Mines d'Stuttgart; els enginyers Andrés Albazabal i Alberto Garcia, procedents de la mineria basca i asturiana, respectivament; el capatàs Vicente Pérez, de l'Escola de Mieres, i un nou metge, Pedro Puig de Fàbregas. Es tractava no només d'augmentar la producció sinó també de fer front als temes d'organització del treball i de disciplina, i garantir un millor servei en un camp tan sensible com el de la seguretat i l'atenció mèdica.

Les relacions entre el nou equip tècnic de CBSA i els miners no milloraren. El 1917 una comissió de miners s'entrevista amb el governador civil per demanar-li que intermedii en el conflicte, la qual cosa indica que els episodis de vaga o d'aturades puntuals continuaven. El maig de 1918 estaven de nou en vaga i es feia present la força del sindicat CNT. El gener de 1919 l'ambient era tens i, en previsió de nous aldarulls, es féu créixer la caserna de la guàrdia civil de Fígols, que passà a tenir 20 efectius.

El novembre d'aquest any Olano organitzà un acte per fer visible la força del sometent a Fígols, amb la benedicció de la bandera del sometent. El diari *La Comarca Bergadana* dona més detalls sobre la festassa i explica que l'economat de la Consolació estava engalanat amb fullatge i profusió de banderes amb el lema del sometent; que l'àpat fou servit per Ramon Puig de Berga i que no hi van faltar els panells; que a la tarda i després del concert, es va oferir una sessió de cinema, seguida de ball, i que, amb un català florit:

“Els dies que precediren a la festa es treballa febrilment en l'ornat de la torre del Excel·lentíssim Sr. Comte de Fígols, alsant-hi un artístic altar per l'acte de Benedicció. Al cim de la torre s'hi col·loca una gran bandera espanyola, i foren engalanats tots els balcons de la sumptuosa estança.

L'edifici del economat llueix també esplèndida ornamentació. Totes les principals avingudes ofereixen el moviment de les grans solemnitats [...] Des de la matinada del dia de Tots Sants que s'obren per camins i corriols compactes comitives que des de ls pobles veïns afluïxen als espaisos jardins de la casa-torre del Sr. Comte, esperant-los els individus del Sometent de Serchs Fígols-Les Mines. H veiem representacions de casi tots els pobles de la comarca, a mes del Cap instructor dels Sometents D. Jesus Marin i els caporals de Manresa, Berga, Srs. Moya i Cardona, respectivament...

La bandera: Es de seda Royal blanca amb franjes blanc-vermell, format fons de bandera espanyola, creuant amb les quatre barres. Al bell mitg stenta brodada l'imatge de Madona Montserrat, destacant-se demunt muntanyes i a banda i banda l'escut d'Espanya i el del Excm. Sr. Comte de Figols. Al revers te brodat el lema "pax" entre les tonalitats del arc de St. Martí i als costats els escuts de Serchs i Figols. Es rica ofrena del Excm. Senyor Comte de Figols, i honra de debo als tallers de Casa Jorba."

En aquest context la companyia imposà, el juny de 1922, una reducció de jornals de tres rals diaris. Però els obrers es resistiren a acceptar-la i ho feren amb el suport del Sindicat Lliure,⁴⁴ que va organitzant accions solidàries a favor dels miners i aconseguint, el 25 d'octubre, que la comissió mixta nomenada a l'efecte acordés la renúncia de l'empresa a la rebaixa dels jornals amb la condició que els obrers es comprometessin a augmentar un 10 per cent el rendiment del treball en relació amb l'anterior al conflicte. El governador civil havia reclamat un informe a la guàrdia civil de la caserna de Fígols-les Mines per tal d'esbrinar les raons que explicaven una resistència tan llarga per part dels miners. La guàrdia civil va informar que els miners havien trobat feina en la construcció de carreteres a la zona però que també havien arribat l'ajuda i "*los auxilios que les presta el Sindicato Libre de Barcelona.*"

Per part del sindicat de Fígols, va ser un fet extraordinari i que degué costar grans sacrificis, i que no hauria estat possible sense el suport econòmic del Sindicat Lliure des de Barcelona. Fou un èxit dels vaguistes enfront d'una empresa poderosa, propietat d'un personatge de gran influència política com ho era aleshores el comte de Fígols.

Notes

1- MASSOT I MUNTANER, Josep «L'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, font de recerques», a *Llengua i literatura*, 2003, p. 549-561. MASSOT I MUNTANER, Josep: *Caçadors de cançons. Les missions de l'obra del cançoner popular de Catalunya*, Abadia de Montserrat 2021.

2- CALVO CALVO, Luis «Higini Anglès y la Obra de Cançoner Popular de Catalunya » a *Recerca Musicològica IX—X*, 1989-1990, p. 283-293.

3- MASSOT I MUNTANER, Josep *Caçadors de cançons*, p. 122-123, 126-127, 134-135, 268-269, 316-317. VV.AA.: *L'hereu Mill, Arxiu vivent de cançons populars. Cançoner recollit per Joan Tomàs i Parés*, Berguedana de Folklore Total/Garsineu Edicions, Col·lecció músiques i danses 3, 2022, p. 13-14.

4- MASSOT I MUNTANER, Josep *Caçadors de cançons*, p. 122-123. Per a aprofundir en ell coneixement de l'*Hereu Mill*, vegeu PEDRALS COSTA, Xavier «Josep Casals Cirera: el llegat de l'Hereu Mill», a VV.AA.: *L'hereu Mill, Arxiu vivent de cançons populars. Cançoner recollit per Joan Tomàs i Parés*, p. 21-30.

5- MASSOT I MUNTANER, Josep «La Patum i l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya», Berga, Programa de Corpus 2014.

6- Per a més informació sobre músics i cantaires vegeu: CORTÉS ELÍAS, M. del Agua i ESCÚTIA FORS, Eloi *Danses tradicionals del Berguedà. Recull històric, musical i coreogràfic*, vol. 1 i vol. 2, Berguedana de Folklore Total, Berga 2019 i Berga 2020.

7- <https://cultura.gencat.cat/ca/temes/commemoracions/2022/anycanconerpopular/la-historia/les-recolleccions/les-memories/>, Extret de Joan Tomàs-Joan Amades 1927, Materials-8 1998: 107.

8- ANGLÈS, Higini & BOHIGAS, Pere «Memòria de la missió de recerca de cançons i músiques populars», a *Obra del Cançoner Popular de Catalunya. Materials. Volum I*, Fundació Concepció Rabell i Cibils, Vda. Romaguera, Barcelona 1926, p. 185.

- 9- https://ca.wikipedia.org/wiki/Josep_Conangla_i_Escud%C3%A9 . SERRA ROTÉS, Rosa & ARTERO TRESERRA, Josep Puig-Reig i la seva gent en temps de la II República 1931-1936), Àmbit de Recerques del Berguedà, Col·lecció Auró, 2022, p. 61 i 275.
- 10- MASSOT I MUNTANER, Josep *Obra del Cançoner popular de Catalunya: Materials. Vol IV, Fascicle I*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 1993, p. 393. *Obra del Cançoner popular de Catalunya: Materials. Vol IV, Fascicle II*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 1993, p. 474.
- 11- Joan Prat Molins, *el Calic*, nascut al mas de la Costa (1837-1918) de Bagà (Berguedà) cantava cançons que aprenia i d'altres que ell mateix inventava, acompanyant-se d'un flabiol. Mn. Serra Vilaró va recopilar moltes de les cançons que cantava en Calic, amb lletra i música, fent un llibret recopilatori de 135 cançons, tot i que no recopilà les que va considerar massa descarades.
- 12- L'Ajuntament de Bagà en féu una segona edició l'any 1989.
- 13- Per aprofundir en la biografia del capellà, medievalista i arqueòleg Serra Vilaró, vegeu VV. AA. *Revelar el passat: homenatge a Joan Serra i Vilaró en el XXV aniversari de la seva mort*, Tarragona. Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura/ Museu Nacional Arqueològic de Tarragona/ Museu Diocesà i Comarcal de Solsona, 1994.
- 14- VV. AA.: *Folklore del Lluçanès. Josep M. Vilarmau i Cabanes*, a cura del Grup de Recerca Folklòrica d'Osona. Barcelona, Ajuntament de Prats de Lluçanès / DINSIC publicacions musicals, 1997. ROVIRO ALEMANY, Xavier. «Vilarmau, folklorista i poeta dels Romeus de l'Esbart de Vic», a *Ausa* núm. 142, Vic 1999, p. 305-320.
- 15- Els materials foren recollits entre 1903 i 1922 a la comarca del Ripollès i a pobles de comarques veïnes (segons la demarcació actual) per aquest grup local de folkloristes, entre altres col·laboradors, han permès l'edició del *Cançoner del Ripollès*, editat per Maria Antònia Juan i Jordi Mascarella, i publicat pel Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès el 1998.
- 16- MANGOT, Rossend «La Rossa de Bulner», a *Ressò d'Avià*, núm. 69, abril 2013 i a la pàgina web dedicada a la protagonista. https://larossadebulner.cat/#la_rossa_de_bulner
- 17- SERRA ROTÉS, Rosa «Cançons festes i costums», a VV.AA. *Gósol, Mirades*, Àmbit de Recerques del Berguedà, Col·lecció Auró, Berga 2024, p. 151-158.
- 18- ANGLÈS, H. & BOHIGAS, P. «Memòria de la missió de recerca de cançons i músiques populars», p. 245.
- 19- ANGLÈS, H. & BOHIGAS, P. «Memòria de la missió de recerca de cançons i músiques populars», p. 183.
- 20- ANGLÈS, H. & BOHIGAS, P. «Memòria de la missió de recerca de cançons i músiques populars», p. 179-258.
- 21- Barcelona, Biblioteca de Catalunya, ms. 2814-2815. Es conserva una còpia microfilmada de l'OCPC (BC). Les fitxes corresponents a aquesta missió han estat catalogades al Centre de Promoció de la Cultura tradicional i popular catalana. MASSOT I MUNTANER, Josep «Catalogar l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya», *Recerca i difusió de l'etnologia catalana* 35 (juny 2002), p. 1-2. *Obra del Cançoner popular de Catalunya. Materials, vol. IV: Inventari de l'Arxiu de l'obra del Cançoner popular de Catalunya*, a cura de J. MASSOT I MUNTANER, Barcelona: Fundació Concepció Rabell, 1994, p. 431 (C-1, C-2 i C-3), i 433 (C-8). MASSOT I MUNTANER, Josep (ed.), *Història de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995, p. 27-34 i 58-60.
- 22- NOGUERA I CANAL, Josep *Industrialització i caciquisme al Berguedà. 1868-1907*. vol. I, Berga 2022, Àmbit de Recerques del Berguedà, Col·lecció Recerques 1, p. 197-199.
- 23- ANGLÈS, H. & BOHIGAS, P. «Memòria de la missió de recerca de cançons i músiques populars», p. 190-191
- 24- ANGLÈS, H. & BOHIGAS, P. «Memòria de la missió de recerca de cançons i músiques populars», p. 203.
- 25- ANGLÈS, H. & BOHIGAS, P. «Memòria de la missió de recerca de cançons i músiques populars», p. 205.
- 26- ANGLÈS, H. & BOHIGAS, P. «Memòria de la missió de recerca de cançons i músiques populars», p. 215.
- 27- ANGLÈS, H. & BOHIGAS, P. «Memòria de la missió de recerca de cançons i músiques populars», p. 234.
- 28- ANGLÈS, H. & BOHIGAS, P. «Memòria de la missió de recerca de cançons i músiques populars», p. 235.
- 29- Anglès i Bohigas no van anotar cap cançons obscenes, i pel que es dedueix, en van escoltar forces. "En ésser ben de nit, amb desconhort punyent, podem contemplar una escena bàquica allà dins com una barraca. Això ens diu prou com les cançons van a la posta, fins en llocs talment de muntanya. Són els joves i noies d'aquelles cases asseguts per terra en una entrada que els fa de taverna; al mig, veiem una llum que espetega i fa molt poca claror; un porró de vi amb un broc obert com cànir, va passant de l'un a l'altre; joves i vells canten, amb veus mig barbres i rogalloses, cançons escandaloses i de pregon mal gust. Algunes d'elles, en castellà, les aprenueren essent soldats. Aquesta escena ens pinta al viu allò que ens deia la «Santlleïna»: --De cançons en sé moltes més, però són molt escandaloses, -, i sinònim de verdes [qui ho explica i recull és el capellà]. En veure'ns els cantaires, no paren de cantar sinó per dir-nos amb menyspreu: -Aquelles cançons que vostès suara apuntaven, ja no les volem; per beure

- i cridar a les vetlles de festa i a les diades majors, han d'ésser com aquestes que senten ara.- I així seguien fins qui sap l'hora." ANGLÉS i BOHIGAS, Pere: «Memòria de la missió de recerca de cançons i músiques populars», p. 194-195.
- 30- ANGLÉS, H. & BOHIGAS, P. «Memòria de la missió de recerca de cançons i músiques populars», p. 235 i 241.
- 31- SERRA ROTÉS, Rosa «Gent de Gósol», a VV.AA. *Gósol, Mirades, Àmbit de Recerques del Berguedà*, Col·lecció Auró, Berga 2024, p. 181-192.
- 32- ANGLÉS, H. & BOHIGAS, P. «Memòria de la missió de recerca de cançons i músiques populars», p. 245.
- 33- *Llibreta de Recordances (1887-1926) de Joan Bartés*, 2020.
- 34- El text mecanografiat i imprès en format de DIN A5 (148 mm x 210 mm) consta de 150 pàgines i inclou algunes fotografies; destaca la de Joan Bartés Rovira.
- 35- Agraïm als amics Pere, Lluís i Dolors Boixader, de la Pobra de Lillet, impressors d'ofici i gent de cultura, la cessió d'una còpia impresa de Joan Bartés.
- 36- ANGLÉS, H. & BOHIGAS, P. «Memòria de la missió de recerca de cançons i músiques populars», p.247.
- 37- ANGLÉS, H. & BOHIGAS, P. «Memòria de la missió de recerca de cançons i músiques populars», p.232.
- 38- Per aprofundir en la biografia del comte de Fígols, José Enrique de Olano y Loyzaga, vegeu SERRA ROTÉS, Rosa *Mines, miners i ferrocarril industrials al Berguedà*, Barcelona 2020, Ed. Els Llibres de l'Índex, Capítol 6, p.132-163, i SERRA ROTÉS, Rosa *Mines i miners. Una historia industrial*, Barcelona 2020, Ed. Els Llibres de l'Índex, Capítol 2, p. 34-41.
- 39- *Llibreta de recordança*, p. 68-69. Esmentat per COROMINAS CAMP, Jaume *Fígols Les Mines. La Consolació . Sant Josep. Esplendor i decadència d'una colònia minera*, Impremta Boixader 2019, p. 73.
- 40- El seu fill, Isidre Bartés i Saus, feia anar un forn de ciment prop de Guardiola, i dos forns més entre Bagà i Guardiola, que funcionaven amb força elèctrica, i podia carregar el ciment de franc al tren, com el pare feia amb el carbó.
- 41- Una de les últimes anotacions de la *Llibreta* fa referència a aquesta indemnització. El 1926 no sabien encara quan la cobrarien però tenia clar que "el dia que la pagaran D. Josep de Olano diu que no en vol pas res, que la haviem de cobrar nosaltres, que ell no hi vol res, que no li costa pas res".
- 42- SERRA ROTÉS, Rosa *Mines, miners i ferrocarril industrials al Berguedà*, Capítol 9, p. 236-259.
- 43- SERRA ROTÉS, Rosa *Mines i miners. Una historia industrial*, Capítol 3, p. 42-103. BALCELLS, Albert i SERRA, Rosa «Els miners de Cercs, el Sindicat Lliure i Carbones de Berga durant els anys vint del segle passat.», a *L'EROL, revista cultural del Berguedà*, 2021, Núm. 150, p. 70-74.
- 44- El Sindicat Lliure havia nascut a Barcelona, a l'Ateneu Obrer Legitimista, el 10 d'octubre de 1919, com a reacció davant la Confederació Nacional del Treball, que havia aconseguit la representació gairebé exclusiva dels treballadors de la ciutat. Des del començament els fundadors del Sindicat Lliure deixaren clar que el seu era un sindicalisme purament professional, que rebutjava l'opció revolucionària i volia garantir la seva independència política alhora que era aconfessional. Des del primer moment els de la CNT volgueren desacreditar el Sindicat Lliure qualificant-lo de groc, és a dir d'instrument patronal contra les reivindicacions obreres, però restà clara la seva independència de la Federació Patronal.

